

Crna Gora

Ministarstvo prosvjete i nauke

**STRATEGIJA RAZVOJA STRUČNOG
OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI
(2010-2014)**

Podgorica, 2009.

Sadržaj

1. POLAZNE OSNOVE ZA IZRADU STRATEGIJE RAZVOJA STRUČNOG OBRAZOVANJA	3
1. 1. Uvodne napomene	3
1.2. Stručno obrazovanje	3
1.3. Vizija i misija	4
1. 4. Cilj izrade Strategije razvoja stručnog obrazovanja	5
1.5. Povezanost Strategije razvoja stručnog obrazovanja sa drugim strateškim dokumentima u Crnoj Gori.....	5
1.6. Obrazovanje u Evropskoj uniji	6
1.7. Glavni izazovi tržišta rada u Crnoj Gori.....	7
2. PRIORITETNE OBLASTI DJELOVANJA U STRUČNOM OBRAZOVANJU	9
2.1. Jačanje institucionalnog i zakonskog okvira	9
2.2. Jačanje socijalnog partnerstva	11
2.3. Decentralizacija	12
2.4. Povezivanje stručnog obrazovanja i tržišta rada	13
2.4.1. Crnogorski kvalifikacioni okvir.....	13
2.4.2. Sektorske kvalifikacije	14
2.4.3. Standardi zanimanja	15
2.4.4. Obrazovni programi.....	16
2.4.5. Priznavanje neformalnog i informalnog učenja.....	17
2.5. Dostupnost obrazovanja.....	18
2.5.1. Upisna politika.....	18
2.5.2. Mreža škola, opremljenost škola.....	19
2.5.3. Profesionalna orijentacija	20
2.5.4. Socijalna inkluzija	21
2.6. Kvalitet stručnog obrazovanja	22
2.6.1. Osiguranje kvaliteteta u stručnom obrazovanju.....	22
2.6.2. Proces nastave i učenja.....	23
2.7. Nastavnici i uprava škola.....	24
2.8. Finansiranje stručnog obrazovanja.....	26
2. 9. Međunarodna saradnja.....	27
3. SPROVOĐENJE STRATEGIJE RAZVOJA STRUČNOG OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI.....	27
4. ANEKS	28

1. POLAZNE OSNOVE ZA IZRADU STRATEGIJE RAZVOJA STRUČNOG OBRAZOVANJA

1. 1. Uvodne napomene

Knjiga promjena definisala je pravac promjena sistema obrazovanja u Crnoj Gori i predstavlja opštu strategiju razvoja obrazovnog sistema do nivoa univerziteta, sa jasno definisanim ciljevima, principima, sadržajima i procesima novog koncepta obrazovanja. Smjernice definisane u Knjizi promjena, nastale kao rezultat obimnih rasprava i dogovora u kojim su učestvovali predstavnici škole, roditelji, preduzeća, univerzitet i drugi, uz koordinaciju Ministarstva prosvjete i nauke i podršku međunarodnih eksperata, poslužile su kao osnov za izradu seta zakona i osnovnih metodoloških dokumenata, neophodnih za dalji rad na reformi obrazovnog sistema za sve nivoe douniverzitetskog obrazovanja.

Kao nastavak aktivnosti na implementaciji rješenja, predviđenih Knjigom promjena, Ministarstvo prosvjete i nauke uradilo je Strateški plan reforme obrazovanja za period 2003-2004. godina. Nakon toga urađen je Strateški plan reforme obrazovanja za period 2005-2009. godina, kroz koji je definisan i plan razvoja stručnog obrazovanja u ovom periodu. Izrada Strategije razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori (2010-2014) predstavlja logičan nastavak prethodnih aktivnosti, sa ciljem izgradnje sistema stručnog obrazovanja, koji pojedincima omogućava sticanje kvalifikacija, potrebnih za ravnopravno učešće na tržištu rada i profesionalno napredovanje, lični razvoj i nastavak obrazovanja.

Strategiju razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori (2010-2014) razvila je Radna grupa sastavljena od predstavnika Ministarstva prosvjete i nauke, Centra za stručno obrazovanje, Ministarstva rada i socijalnog staranja, Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, Privredne komore Crne Gore i Savez Sindikata Crne Gore. Pomoć u izradi Strategije pružilo je Savezno ministarstvo za ekonomsku saradnju SR Njemačke preko Njemačkog društva za tehničku saradnju - GTZ projekta u Crnoj Gori, angažovanjem stručnih konsultanata iz Saveznog instituta Njemačke za stručno obrazovanje - BIBB.

1.2. Stručno obrazovanje

Stručno obrazovanje u Crnoj Gori, u skladu sa odredbama Opšteg zakona o obrazovanju i vaspitanju i odredbama Zakona o stručnom obrazovanju, realizuje se kao niže stručno obrazovanje (u trajanju od dvije godine), srednje stručno obrazovanje (u trajanju tri ili četiri godine) i više stručno obrazovanje (u trajanju do dvije godine, kao nastavak srednjeg stručnog obrazovanja). Stručnom obrazovanju pripada i majstorski ispit.

U obrazovnom sistemu Crne Gore, u skladu sa važećim zakonima iz oblasti obrazovanja, postoje dva tipa kvalifikacija: kvalifikacije nivoa obrazovanja (stepen stručne spreme) i stručne kvalifikacije. Kvalifikacije nivoa obrazovanja stiču se završetkom obrazovnih programa formalnog obrazovanja, potvrđuju se

diplomom i omogućavaju uključivanje na tržište rada kao i nastavak obrazovanja. Pored toga, završetkom obrazovnog programa stiče se jedna ili više stručnih kvalifikacija, u zavisnosti od toga da li je obrazovni program urađen na osnovu jednog ili više standarda zanimanja. Stručne kvalifikacije, koje se potvrđuju sertifikatom, stiču se završetkom modula obrazovnog programa, provjerom nakon završenog programa obrazovanja ili direktnom provjerom ranije stečenih znanja, omogućavaju uključivanje na tržište rada i mogu biti uvažene u sticanju nivoa obrazovanja.

Diploma o stečenom nižem stručnom obrazovanju dobija se završetkom programa nižeg stručnog obrazovanja i polaganjem praktičnog ispita. Diploma o stečenom srednjem stručnom obrazovanju u trajanju od tri godine dobija se završetkom programa srednjeg stručnog trogodišnjeg obrazovanja i polaganjem završnog ispita. Ispit je interni, a za realizaciju ispita nadležna je škola. Nastavak obrazovanja moguć je uz polaganje dopunskih ispita. Diploma o stečenom srednjem stručnom obrazovanju u trajanju od četiri godine dobija se završetkom programa srednjeg stručnog četvorogodišnjeg obrazovanja i polaganjem stručnog ispita. Stručni ispit sastoji se iz pisanog ispita iz maternjeg jezika i književnosti, pisanog ispita iz matematike ili stranog jezika, pisanog ili usmenog ispita iz stručno-teorijskog predmeta i stručnog rada. Stručni ispit se polaže eksterno od školske 2009/2010. godine. Takođe, od školske 2009/2010. godine svi učenici prvih razreda stručnih škola obrazuju se po novim obrazovnim programima. Od početka primjene novih zakonskih rješenja u oblasti srednjeg stručnog obrazovanja do sada urađena su ukupno 83 obrazovna programa, po kojima obrazovanje traje dvije, tri ili četiri godine. U toku su pripreme za izradu obrazovnih programa viših stručnih škola.

Do sada urađeni obrazovni programi nijesu modularizovani, ali postoje zakonski i drugi preduslovi za modularizaciju obrazovnih programa nižeg, srednjeg i višeg stručnog obrazovanja.

1.3. Vizija i misija

Vizija: Crna Gora je društvo znanja u kome je stručno obrazovanje, kao jedan od najvažnijih faktora ekonomskog i društvenog razvoja, kvalitetno, fleksibilno, efikasno, sa stručnim kadrom koji posjeduje konkurentna znanja, vještine i kompetencije, osposobljenim za uključivanje na tržište rada, u kojem svaki pojedinac ima jednake mogućnosti za lični i profesionalni razvoj i socijalnu uključenost.

Misija: Uspostavljanje sistema stručnog obrazovanja, razvijenog u saradnji socijalnih partnera, koji stvara stručni kadar, osposobljen za efikasno obavljanje poslova u skladu sa standardima nivoa obrazovanja, što omogućava i lični i socijalni razvoj svakog pojedinca.

1. 4. Cilj izrade Strategije razvoja stručnog obrazovanja

Obrazovanje je najvažniji činilac razvoja i uspješnog puta prema društvu znanja i na znanju bazirane ekonomije. Visok kvalitet obrazovnog sistema i stručnog obrazovanja kao njegovog dijela je važan i za pojedinca i za društvo. Kvalitetno inicijalno stručno obrazovanje predstavlja osnov za nadogradnju znanja, vještina i kompetencija, neophodnih za život i rad pojedinca, koji se susrijeće sa izazovima brzih tehnoloških promjena, globalizacije i demografskim promjenama.

Cilj izrade Strategije razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori je da odredi pravac razvoja stručnog obrazovanja kroz definisanje ciljeva i zadataka, čijom realizacijom će se:

- Omogućiti brži odgovor stručnog obrazovanja na potrebe tržišta rada; razvijati kvalifikacije, bazirane na ishodima učenja, u svim područjima rada i na svim nivoima zahtjevnosti do nivoa visokoškolskog obrazovanja; omogućiti dostupnost obrazovanja i osposobljavanja i prohodnost kroz sistem svima (mladim i odraslim, licima koji rano napuste obrazovanje, ranjivim grupama, licima bez kvalifikacije).
- Obezbijediti kvalitetno (inicijalno i kontinuirano) stručno obrazovanje, na osnovu definisanih indikatora kvaliteta obrazovanja.
- Svim učenicima tokom obrazovanja pomoći da razviju stručne i ključne kompetencije, potrebne za život i rad.
- Obezbijediti uslove da se cjeloživotno učenje i mobilnost učenika odnosno pojedinaca učini stvarnim, omogućiti priznavanje neformalnog i informalnog učenja i povezivanje formalnog obrazovanja i neformalnog učenja.
- Omogućiti kroz stručno obrazovanje lični, socijalni i profesionalni razvoj svakog pojedinca, podsticanjem pravičnosti, socijalne kohezije i aktivnog građanstva.
- Omogućiti uporedivost kvalifikacija koje se stiču u Crnoj Gori sa kvalifikacijama u drugim zemljama.

1.5. Povezanost Strategije razvoja stručnog obrazovanja sa drugim strateškim dokumentima u Crnoj Gori

Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori nadovezuje se i u potpunosti je usklađena sa razvojnim prioritetima i strateškim dokumentima Vlade Crne Gore kao što su:

- Strategija uspostavljanja Nacionalnog okvira kvalifikacija u Crnoj Gori (za period 2008-2010. godina), Ministarstvo prosvjete i nauke, 2008.
- Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za period 2007-2011. godine, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, 2008.

- Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za period 2010-2011. godine, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, 2009.
- Strategija inkluzivnog obrazovanja, Ministarstvo prosvjete i nauke, 2008.
- Strategija građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja (2007-2010), Ministarstvo prosvjete i nauke, 2008.
- Strategija za integraciju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori za period 2008-2016. Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, 2007.
- Razvoj ljudskih resursa - Crna Gora 2017. godine, Projekat Cards 3, Reforma tržišta rada i razvoj radne snage, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, 2008.
- Strategija cjeloživotnog preduzetničkog učenja, Projekat Cards 3, Reforma tržišta rada i razvoj radne snage, Direkcija za mala i srednja preduzeća, 2008.
- Strategija razvoja ljudskih resursa u sektoru turizma Crne Gore, Ministarstvo turizma, 2007.
- Strategija razvoja turizma Crne Gore do 2020. godine, Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine, 2008.
- Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore, Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora, 2006.
- Akcioni plan integracija održivog razvoja u obrazovni sistem za period 2007-2009. godine, Ministarstvo prosvjete i nauke, 2007.
- Crnogorska poljoprivreda i Evropska unija - Strategija razvoja proizvodnje hrane i ruralnih područja, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, 2006.
- Strategija za razvoj informatičkog društva, Republički sekretarijat za razvoj, 2004.

1.6. Obrazovanje u Evropskoj uniji

Djelovanje Evropske unije u području obrazovanja mladih i odraslih temelji se na ciljevima, formulisanim u članovima 149 i 150 Povelje Evropske unije. Ovim članovima propisano je da Evropska unija doprinosi razvoju kvalitetnog obrazovanja podsticanjem saradnje između država i, ako je potrebno, podržavanjem i dopunjavanjem njihove djelatnosti. Poštuje se nadležnost država za nastavne sadržaje i izgradnju sistema obrazovanja, kao i njihova kulturna i jezička raznolikost. Evropska unija razvija programe koji podstiču saradnju u obrazovanju: SOCRATES, Leonardo da Vinci, Youth, Lifelong Learning Programme i drugi.

U martu 2000. godine je Savjet Evropske unije je u Lisabonu postavio novi strateški cilj za Evropsku uniju: postati „najkompetentnija i najdinamičnija ekonomija svijeta utemeljena na znanju, sposobna za održivi privredni rast sa sve više boljih radnih mjesta i većom socijalnom kohezijom“. Da bi se to postiglo, sistemi obrazovanja i osposobljavanja moraju da se prilagode zahtjevima društva koje počiva na znanju i potrebi za što većim obimom i kvalitetom zapošljavanja.

Osnovne smjernice koje se odnose na evropsku saradnju u stručnom obrazovanju i osposobljavanju date su u kominikeima iz Kopenhagena, Mاستrihta, Helsinkija i Bordoa i međusobno su povezane:

1. Povećati privlačnost stručnog obrazovanja, poboljšati saradnju ključnih partnera, otvoriti stručno obrazovanje za ukupnu populaciju svih godina kroz perspektivu cjeloživotnog učenja, koje je najvažniji činilac za razvoj društva znanja; uočiti potrebe kako lica sa visokim kvalifikacijama, tako i lica sa niskim kvalifikacijama i drugih ranjivih grupa; poboljšati efikasnost stručnog obrazovanja, učiniti investicije u obrazovanje više efektivnim.
2. Ojačati evropsku dimenziju u stručnom obrazovanju i osposobljavanju kroz razvoj i implementaciju zajedničkih evropskih instrumenata i alata za povećanje transparentnosti, kvaliteta i mobilnosti (EQF, ECVET, savjetovanje, validacija prethodno stečenih znanja, obezbjeđivanje kvaliteta, Europass), omogućiti mladim i odraslim, kroz obrazovanje i osposobljavanje, sticanje kompetencija za nove poslove.

Stručno obrazovanje u Crnoj Gori će slijediti prioritete i potrebe privrede, pojedinca i društva u cjelini, poštujući tradiciju i dostignuti nivo razvoja svog obrazovnog sistema, ali i preporuke, date u dokumentima relevantnih međunarodnih organizacija i tijela i odredbama Evropskog kvalifikacionog okvira.

1.7. Glavni izazovi tržišta rada u Crnoj Gori

Razvoj stručnog obrazovanja ne može se posmatrati odvojeno od stanja na tržištu rada, a ne može ni izolovano od onog što se dešava u ukupnom privrednom sistemu i sistemu obrazovanja uopšte. Važno je da se zna što se dešava na ukupnom/integralnom tržištu rada a ne samo na tržištu rada za kadrove koje proizvode srednje stručno obrazovanje, odnosno koji su to najvažniji izazovi ukupnog tržišta rada - kakva je ponuda i tražnja.

Kratak osvrt na dosadašnji razvoj tržišta rada ukazuje da su presudan uticaj na stanje i trendove imale tranzicione promjene uslovljavajući promjenu privredne strukture. Tranziciona recesija, u našim uslovima pogoršavana sankcijama i ratom u okruženju, uslovljavala je gubitak tržišta, zaostajanje u tehničko-tehnološkom razvoju, finansijsku iscrpljenost preduzeća a kao posljedicu imala je - prestanak rada, pad zaposlenosti i povećanje nezaposlenosti.

Smanjenje učešća industrije, a povećanje udjela sektora usluga u bruto društvenom proizvodu, uslovljavalo je nedostatak tražnje za zanimanjima u industriji, duže čekanje na zaposlenje, odnosno dugoročnu nezaposlenost sa tipičnim karakteristikama strukturne nezaposlenosti.

Ovi procesi su bili naglašeniji u nerazvijenim dijelima Crne Gore gdje su bile locirane radno-intenzivne privredne djelatnosti, u kojima je došlo do gubitka radnih mjesta,

što je izazvalo regionalne razlike u nivoima zaposlenosti i nezaposlenosti i dugo vremena prisutna migraciona kretanja iz nerazvijenih ka razvijenim područjima.

Stabilizacija makro-ekonomskog ambijenta i proces harmonizacije sa normama i standardima Evropske unije omogućili su uspostavljanje većih ekonomskih sloboda, otvorenost sistema i liberalizaciju ekonomskih tokova. Ovo je, u zadnjih četiri–pet godina doprinijelo većem ekonomskom rastu, posebno u sektoru usluga, razvoju i podsticanju preduzetništva, rastu investicija, a sve to je, nakon višegodišnje stagnacije, uslovalo pozitivna kretanja na tržištu rada: porast zaposlenosti i smanjenje nezaposlenosti.

Trend pada **zaposlenosti** zaustavljen je 2003. godine, zaposlenost u 2007. godini je dostigla nivo predtranzicionog perioda, a rast je nastavljen i tokom 2008. godine. Međutim, i pored toga, mjereno stopom zaposlenosti, koja je krajem 2008. godine iznosila oko 43%, zaposlenost je još uvijek niska pa povećanje zaposlenosti ostaje kao veliki izazov za društveno-ekonomski razvoj.

Trend pada **nezaposlenosti** u kontinuitetu traje od sredine 2000. godine, kada je registrovana najveća nezaposlenost (preko 86.000 nezaposlenih lica). Krajem 2008. godine bilo je oko 28.000 nezaposlenih, a stopa nezaposlenosti iznosila je 10,7% (od 6% do 16%, zavisno od regije).

Među najvažnije probleme koje, uprkos značajnim poboljšanjima ostvarenim u proteklom periodu, treba prevazilaziti spadaju:

Strukturna neusklađenost ponude i tražnje radne snage. Strukturna neusklađenost ponude i tražnje ispoljava se u tri oblika:

- na tržištu postoji tražnja za radnom snagom određenog profila, ali obrazovni sistem ne produkuje dovoljan broj takvih profila, prvenstveno zbog nezainteresovanosti učenika da se obrazuju po ovim profilima;
- na tržištu postoji tražnja za radnom snagom određenih profila kao i dovoljna ponuda tih profila, ali se slobodna radna mjesta ne popunjavaju;
- na tržištu rada postoji ponuda određenih profila, ali ne postoji dovoljna tražnja za radnom snagom tih profila.

Razlike u stopi zaposlenosti i nezaposlenosti po regionima. U Crnoj Gori postoje velike razlike u stepenu razvijenosti po regionima i u žim teritorijalnim cjelinama - opštinama.

Teško zapošljiva lica - ranjive grupe. Među teško zapošljivim, najugroženiji su invalidi, nezaposleni sa smetnjama u razvoju, Romi, interno raseljena lica i izbjeglice, lica koja na posao čekaju preko tri godine, ženska radna snaga, lica koja napuštaju obrazovanje prije sticanja prve kvalifikacije.

Mala regionalna mobilnost. U sektorima i granama gdje postoje slobodna radna mjesta prisutni su faktori koji nepovoljno utiču na regionalnu mobilnost radne snage (neadekvatan smještaj, smjenski rad i radna mjesta sezonskog karaktera).

Malo ulaganje u dodatno osposobljavanje i usavršavanje. Praksa pokazuje da se u Crnoj Gori u osposobljavanje i usavršavanje zaposlenih nedovoljno ulaže. Ovo se jednako odnosi na ulaganje od strane poslodavca kao i na individualna ulaganja.

Zapošljavanje u neformalnom sektoru/sivoj ekonomiji. Na nivou Crne Gore, između 20% i 25% radne snage zaposleno je u sivoj ekonomiji. Neformalno zapošljavanje je prisutnije tamo gdje je potražnja mnogo veća od ponude - u primorskim opštinama i Podgorici.

Sezonski karakter tržišta rada. U strategiji razvoja Crne Gore najznačajniju ulogu imaju: turizam, građevinarstvo, trgovina i poljoprivreda u kojima je jako naglašen sezonski karakter zapošljavanja. Dominacija navedenih sektora sa jako izraženim sezonskim oscilacijama produkuje na tržište rada čitav niz posljedica:

- tokom trajanja sezone postoji velika tražnja za radnom snagom odnosno postoji jako izražena potreba za sezonskim zapošljavanjem;
- izvan sezone tražnja za radnom snagom, odnosno zapošljavanjem, opada što ima za posledicu izraženu sezonsku nezaposlenost odnosno nedovoljnu iskorišćenost radne snage.
- postoje velike razlike u tražnji za radnom snagom u odnosu na polnu strukturu: turizam, ugostiteljstvo i trgovina više zapošljavaju žensku radnu snagu koja je manje mobilna, a građevinarstvo i poljoprivreda mušku radnu snagu.

Demografski izazovi. U Crnoj Gori, u starosnoj piramidi stanovništva, sve veći je procenat starijih. Da se ne bi ugrozio rast i razvoj i da bi se ostvario pristojan životni standard stanovništva, neophodno je povećavati stopu zaposlenosti starijih grupa stanovništva, što će usloviti da se postepeno povećava starosna granica za penzionisanje. Obrazovanje i, u okviru njega, stručno obrazovanje imaju izuzetan značaj i temelj su cjeloživotnog učenja pojedinaca.

2. PRIORITETNE OBLASTI DJELOVANJA U STRUČNOM OBRAZOVANJU

2.1. Jačanje institucionalnog i zakonskog okvira

Obrazloženje

Prije početka reforme obrazovni sistem u Crnoj Gori je bio centralizovan, pri čemu je Ministarstvo prosvjete i nauke bilo odgovorno za definisanje državne politike u obrazovanju, strukturiranje i finansiranje obrazovanja, osnivanje i upravljanje obrazovnim ustanovama u državnoj svojini, pripremanje zakonske regulative u domenu obrazovanja i nauke, implementaciju zakona i drugih propisa koji se odnose na predškolsko, osnovno, srednje, specijalno, visoko i obrazovanje odraslih, stručno usavršavanje nastavnika, donošenje nastavnih planova i

programa, odobravanje udžbenika i udžbeničke literature, razvoj naučno-istraživačke djelatnosti, razvoj naučnih i naučno-istraživačkih organizacija i službi.

Decentralizacija, kao prvi motiv, predstavlja veću demokratizaciju odnosa. To podrazumijeva povećano učešće predstavnika lokalne zajednice, građana, njihovih asocijacija i roditelja u svim obrazovnim promjenama. Njima se omogućava da direktno utiču na rad u školama i na odvijanje obrazovnog procesa. U cilju decentralizacije obrazovnog sistema formirane su nove institucije i stručna tijela na koja je prenesen dio nadležnosti Ministarstva: Centar za stručno obrazovanje, Zavod za školstvo, Ispitni centar, Savjet za stručno obrazovanje, Savjet za opšte obrazovanje i Savjet za obrazovanje odraslih. Sa ciljem dosljedne primjene i uređenja sistema donijeto je nekoliko zakona: Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju, Zakon o stručnom obrazovanju, Zakon o obrazovanju odraslih i Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama.

Veći broj institucija omogućava bolju raspodjelu rada, ali u isto vrijeme predstavlja i izazov u koordinaciji aktivnosti i strategija u pogledu postizanja ukupnih ciljeva reforme. U situaciji u kojoj je svaka institucija odgovorna za sopstvenu oblast rada, postoji opasnost od fragmentacije reformskih aktivnosti i nedostatka koherentnosti u implementaciji ukupnih ciljeva reforme.

Strateški ciljevi

- Blagovremeno prilagođavanje zakonskih i drugih akata aktuelnim potrebama sistema stručnog obrazovanja, u cilju poboljšanja efikasnosti sistema; Materijalno i kadrovsko jačanje ključnih institucija koje su nosioci aktivnosti u stručnom obrazovanju.
- Izrada regionalnih strategija razvoja stručnog obrazovanja, zasnovanih na nacionalnoj strategiji razvoja stručnog obrazovanja.
- Uspostavljanje intezivne i sinhronizovane saradnje među institucijama, u cilju postizanja ukupnih ciljeva definisanih strateškim dokumentima.

Zadaci

- Pratiti i analizirati promjene i usaglašavanje sistema stručnog obrazovanja i zakonske regulative sa trendovima na tržištu rada.
- Formiranje pouzdane baze podataka o svim segmentima sistema stručnog obrazovanja, koja će omogućiti informisano donošenje odluka, a koja je dio crnogorskog obrazovnog informacionog sistema.
- Inovirati planove i programe stručnog usavršavanja zaposlenih u ključnim institucijama sistema stručnog obrazovanja.
- Utvrditi zajedničke ciljeve različitih strategija koje se odnose na razvoj ljudskih resursa, a u domenu su nižeg, srednjeg i višeg stručnog obrazovanja i ostvariti saradnju između nadležnih institucija sa ciljem usaglašavanja aktivnosti ka postizanju ukupnih ciljeva definisanih strateškim dokumentima.

2.2. Jačanje socijalnog partnerstva

Obrazloženje

Socijalni partneri i učesnici u socijalnom dijalogu su, od početka reforme obrazovnog sistema, uključeni na nacionalnom nivou u procese definisanje strategija razvoja i ciljeva promjena u obrazovanju kroz saradnju sa resornim Ministarstvom. Učesnici u socijalnom dijalogu su osnivači Centra za stručno obrazovanje i uključeni su u procese donošenje odluka preko Upravnog odbora Centra za stručno obrazovanje, Savjeta za stručno obrazovanje i Savjeta za obrazovanje odraslih. Socijalni partneri imaju svoje predstavnike u školskim odborima stručnih škola.

Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju predviđeno je da udruženje poslodavaca i Zavod za zapošljavanje Crne Gore, pored toga što su uključeni u upravljanje Centrom za stručno obrazovanje, treba da učestvuju i u njegovom finansiranju. Predstavnici poslodavaca i zaposlenih učestvuju u radnim grupama za izradu novih standarda zanimanja i članovi su tijela koje ih usvaja. Predstavnici Privredne komore Crne Gore, Unije poslodavaca Crne Gore, Sindikata prosvjete i Saveza sindikata Crne Gore učestvuju u akreditaciji obrazovnih programa i programa obuke preko predstavnika u nadležnim savjetima. Socijalni partneri su uključeni u razvoj obrazovnih programa, kroz stručne rasprave na kojima učestvuju.

Odjeljenje za obrazovanje odraslih u Centru za stručno obrazovanje radi na razvoju obrazovanja odraslih i na promociji cjeloživotnog učenja, trudeći se da u taj proces uključi sve učesnike socijalnog dijaloga: predstavnike poslodavaca, sindikata, državnih institucija, nevladinih organizacija.

Strateški cilj

- Učešće socijalnih partnera u definisanju politike i planiranju, realizaciji, praćenju i vrednovanju stručnog obrazovanja.

Zadaci

- Uključivanje poslodavaca u poslove analize potreba tržišta rada i planiranje obrazovanja, koje realizuju obrazovne institucije.
- Podsticanje socijalnih partnera na aktivno učešće u razvoju kvalifikacija, obezbjeđivanju materijalnih uslova za realizaciju obrazovnih programa kroz opremanje kabineta, laboratorija i radionica.
- Podsticanje poslodavaca na organizovanje praktičnog obrazovanja uz rad - prihvatanje učenika da bi dio praktičnog obrazovanja ostvarili u neposrednom radnom okruženju, u svim obrazovnim profilima na svim nivoima stručnog obrazovanja.
- Uključivanje poslodavaca u eksternu provjeru postignuća učenika na ispitima na završetku nivoa obrazovanja.

- Utvrđivanje načina za obezbjeđivanje većeg učešća nebudžetskih sredstava u obrazovanju i stvaranje uslova za njihovo praktično sprovođenje.
- Ustanovljavanje fondova za stipendiranje učenika koji se obrazuju po obrazovnim programima deficitarnih zanimanja i utvrđivanje načina za obezbjeđivanje sredstava za tu namjenu.
- Podsticanje škola na saradnju sa poslodavcima i lokalnom zajednicom.

2.3. Decentralizacija

Obrazloženje

Jedan od osnovnih principa koji je postavljen u Knjizi promjena i operacionalizovan kroz zakonsku regulativu za sve nivoe obrazovanja je decentralizacija obrazovnog sistema. Decentralizacija u obrazovnom sistemu Crne Gore, kao i u stručnom obrazovanju kao njegovom dijelu, ostvaruje se u više područja.

Radi podjele odgovornosti za donošenja odluka i razvoja sistema obrazovanja uspostavljene su nove institucije i stručna tijela, koja obezbjeđuju decentralizaciju sistema: Centar za stručno obrazovanje, Ispitni centar, Savjet za stručno obrazovanje i druge. U Aneksu 1 navedene su nadležnosti organa, institucija i tijela u stručnom obrazovanju, u skladu sa važećim propisima.

Sektor obrazovanja nastoji da otpočne sa primjenom decentralizacije finansiranja obrazovanja, ali još uvijek nije uspostavljeno prenošenje dijela nadležnosti za finansiranje obrazovanja na nivo lokalnih samouprava. Ukupan sistem obrazovanja u Crnoj Gori finansira se sa centralnog nivoa.

Škole su autonomne u izradi svojih godišnjih planova i programa rada. Godišnjim planom i programom rada škole se utvrđuju: organizacija obrazovno-vaspitnog rada, interno obezbjeđivanje kvaliteta, oblici, sadržaj i raspored izvršenja zadataka, plan upisa, rokovi polaganja ispita, stručno usavršavanje nastavnika, saradnja sa poslodavcima i njihovim udruženjima i drugo.

Obrazovni programi, urađeni i usvojeni na nacionalnom nivou, u skladu sa standardima zanimanja, su koncipirani tako da su u njima propisani ciljevi koje treba ostvariti kroz proces obrazovanja. Nastavnici, kroz izradu godišnjih i operativnih planova rada, određuju način ostvarivanja ciljeva, datih obrazovnim programom odnosno predmetnim programima, birajući oblike i metode rada za dostizanje postavljenih ciljeva.

Strateški cilj

- Unapređivanje procedura u načinu donošenja odluka koje su strateški važne za ukupan razvoj stručnog obrazovanja (u oblasti finansiranja, upravljanja i rukovođenja, razvoju kvalifikacija, obezbjeđivanju kvaliteta, upisnoj politici, izdavanju udžbenika).

Zadaci

- Uključivanje u finansiranje stručnog obrazovanja lokalne zajednice i, u skladu sa tim, podjela odgovornosti u upravljanju i rukovođenju školom.
- Unapređivanje procedura za donošenje standarda zanimanja, obrazovnih programa i udžbenika.
- Podsticanje lokalne zajednice za uključivanje u planiranje potreba za inicijalnim i kontinuiranim obrazovanjem.
- Stvaranje uslova da dio obrazovnog programa pripremaju škole, zajedno sa socijalnim partnerima, radi njegovog prilagođavanja potrebama lokalne zajednice.

2.4. Povezivanje stručnog obrazovanja i tržišta rada

2.4.1. Crnogorski kvalifikacioni okvir

Obrazloženje

Najvažniji cilj koji se postavlja pred obrazovni sistem svake zemalje je da svakom pojedincu treba da bude omogućeno da kroz sistem obrazovanja razvije sistem znanja, vještine i kompetencije, koje će mu omogućiti učenje i lični razvoj, ispunjenje i napredovanje kroz čitav život i uključivanje na tržište rada, lakšu zapošljivost i sprečavanje socijalne isključenosti. Ovaj strateški cilj stoji i pred obrazovnim sistemom Crne Gore i uspostavljanje Crnogorskog kvalifikacionog okvira treba da podrži i pomogne njegovo ostvarivanje kroz stvaranje veza između partnera, povezujući stručno obrazovanje sa ostalim tipovima obrazovanja u zemlji, čineći stručno obrazovanje bližim tržištu rada. Crnogorski kvalifikacioni okvir će podržati priznavanje znanja, vještina i kompetencija koje pojedinac posjeduje i bez obzira na način njihovog sticanja, kvalifikacije će biti opisane kroz rezultate učenja što će poboljšati transparentnost kvalifikacija. Pojedincima će biti jasniji putevi i mogućnosti napredovanja kroz obrazovni sistem. Pored toga, sve aktivnosti u okviru uspostavljanja Crnogorskog kvalifikacionog okvira direktno utiču na podizanje kvaliteta stručnog obrazovanja.

Strateški cilj

- Uspostaviti Crnogorski kvalifikacioni okvir, koji će povećati konzistentnost kvalifikacija kroz jasno definisanje nivoa kroz znanja, vještina i kompetencija i omogućiti razvrstavanje kvalifikacija prema ishodima učenja, omogućiti vrednovanje neformalnog i informalnog učenja i podstaći cjeloživotno učenje; učiniti postupak sticanja kvalifikacija transparentnim i razviti mehanizme za obezbjeđivanje kvaliteta.

Zadaci

- Definisanje nivoa i njihovih opisa.
- Definisanje nadležnosti institucija i tijela u procesu razvoja kvalifikacija koje su dio Crnogorskog kvalifikacionog okvira.
- Uspostavljanje tijela koje se stara o Crnogorskom kvalifikacionom okviru.
- Razvijanje metodologije/smjernica za klasifikovanje kvalifikacija.
- Uvođenje sistema transfera kredita u srednje i više stručno obrazovanje.
- Uvođenje dokumenata Europass.
- Razvijanje zajedničkih načela i postupaka koji se odnose na:
 - obezbjeđivanje kvaliteta,
 - validaciju neformalnog i informalnog učenja,
 - profesionalno usmjeravanja i savjetovanje,
 - sticanje ključnih kompetencija tokom obrazovanja.
- Uspostavljanje Nacionalnog informacionog sistema za kvalifikacije.

2.4.2. Sektorske kvalifikacije

Obrazloženje

Reforma stručnog obrazovanja donijela je, pored ostalog, cjelovit pristup razvoju kvalifikacija u područjima rada odnosno sektorima, koji se ogleda kroz dokument, nazvan kvalifikacionim okvirom (strukturom) područja rada. Kroz taj dokument su pokazane veze i odnosi između tipova (vrsta) kvalifikacija i njihovih nivoa u određenom sektoru. Iz njega se vidi mobilnost, mogućnost napredovanja unutar sektora, mogućnost sticanja iste kvalifikacije različitim putevima. Kroz kvalifikacioni okvir sektora se vidi da li se obrazovni program radi na osnovu jednog ili više standarda zanimanja, da li su standardi koji čine program istog ili različitog nivoa zahtjevnosti.

U stručnom obrazovanju kvalifikacije u Crnoj Gori razvrstane su u 14 sektora i za svaki od njih urađen je kvalifikacioni okvir, koji su uradile komisije po sektorima, na bazi analize stanja na tržištu rada, mogućnosti za sticanje kvalifikacija, perspektive razvoja djelatnosti u zemlji i upoređenja sa drugim zemljama. Kvalifikacioni okviri sektora su razvojno koncipirani, otvoreni za dopunu novim zanimanjima, u skladu sa potrebama i promjenama na tržištu rada.

Strateški cilj

- Razvijati koherentne kvalifikacione okvire za sve sektore odnosno područja rada, potvrđene od strane socijalnih partnera, i u skladu sa njima razvijati sektorske kvalifikacije.

Zadaci

- Formiranje komisija za sektore/područja rada, sastavljene od predstavnika poslodavaca, obrazovanja i drugih partnera u razvoju kvalifikacija.
- Izrada instrumentarija za pripremu analize tržišta rada u sektorima.
- Izrada stručnih podloga za razvoj kvalifikacionih okvira sektora.
- Razvoj sektorskih kvalifikacija, na osnovu definisanih nivoa i podnivoa na nacionalnom nivou i usvojene klasifikacije kvalifikacija, uključujući sve kvalifikacije douniverzitetskog nivoa.

2.4.3. Standardi zanimanja

Obrazloženje

Osnov za sticanje kvalifikacije u stručnom obrazovanju je standard zanimanja, koji definiše sadržaj stručne kvalifikacije na određenom nivou zahtjevnosti, potrebna znanja, vještine i stručne kompetencije.

Da bi se učenici koji završe programe stručnog obrazovanja što bolje pripremili za tržište rada, da bi sadržaj kvalifikacije koju su stekli tokom obrazovanja odgovarao zahtjevu tržišta rada, obrazovni programi rade se na osnovu standarda zanimanja. Kroz standard zanimanja poslodavci iskazuju svoje zahtjeve o tome koji su ključni poslovi u određenom zanimanju i koja su znanja, vještine i kompetencije potrebne da bi se ti poslovi mogli uraditi.

Standard zanimanja prati odrgovarajuće obrazloženje, u kojem je navedeno stanje na tržištu rada u sektoru kojem standard zanimanja pripada, postojeće mogućnosti za sticanje kvalifikacije, perspektive razvoja djelatnosti i usklađenost sa važećim pravnim propisima. Obrazloženje standarda zanimanja sadrži i poređenje sa sličnim dokumentima u zemljama Evropske unije, jer je uporedivost kvalifikacija osnova za mobilnost i zapošljivost ne samo na nacionalnom nego i na evropskom tržištu rada. Svaki standard zanimanja ima svoje mjesto u kvalifikacionm okviru sektora.

Standard zanimanja povezuje formalno obrazovanje i sistem certificiranja stručnih kvalifikacija, koje se mogu steći provjerom nakon završenog programa obrazovanja, direktnom provjerom ranije stečenih znanja ili završetkom modula određenog obrazovnog programa.

Strateški cilj

- Razvijati standarde zanimanja za zanimanja koja su potrebna tržištu rada, u saradnji sa socijalnim partnerima, na osnovu cjelovite analize stanja u sektoru i perspektive njegovog razvoja, kao i upoređenja sa drugim zemljama.

Zadaci

- Praćenje i analiza promjena na tržištu rada koja uključuje, pored ostalih, analizu obrazovne strukture zaposlenih i nezaposlenih i nacionalnih razvojnih sektorskih dokumenata;
- Koordinirana priprema standarda zanimanja koja podrazumijeva:
 - uvažavanje definisanog kvalifikacionog okvira za sektor/područje rada;
 - uvođenje cjelovitog pristupa, koji znači razvoj standarda zanimanja i ispitnih kataloga za certificiranje stručnih kvalifikacija, za područje rada, u skladu sa strategijom razvoja tog područja rada.
- Analizu od strane komisija za sektore/područja rada standarda zanimanja koji su urađeni prije tri do pet godina i po potrebi izrada, dopuna ili izrada novih standarda zanimanja (revizija standarda zanimanja).

2.4.4. Obrazovni programi

Obrazloženje

Struktura stručnog obrazovanja (formalno obrazovanje) u Crnoj Gori je: niže stručno obrazovanje, srednje stručno obrazovanje i više stručno obrazovanje, kao nastavak srednjeg stručnog obrazovanja.

Obrazovni programi rade sa na osnovu jednog ili više standarda zanimanja, po metodologiji koja je utvrđena na nacionalnom nivou. Programe razmatraju stručni aktivisti i Komisija za kurikulume, usvaja Savjet za stručno obrazovanje i proglašava Ministarstvo prosvjete i nauke.

Strateški ciljevi

- Poboljšati fleksibilnost i odgovor obrazovnih programa na potrebe tržišta rada kroz pripremu modularizovanih, na kompetencijama baziranih, kreditno vrednovanih obrazovnih programa širokih profila, za niže, srednje i više obrazovanje, koji omogućavaju izbornost i postepeno sticanje nivoa obrazovanja.
- Povezati opšta, stručno-teorijska i praktična znanja, sa jasno definisanim rezultatima učenja kroz usvojene stručne i ključne kompetencije.
- Strukturirati obrazovne programe tako da učenici koji rano napuste obrazovanje kroz njih mogu steći osnovnu stručnu kvalifikaciju.
- Podsticati razvojnu ulogu škole i autonomiju škole kroz izradu okvirnog obrazovnog programa na nacionalnoj ravni i njegovu razradu na nivou škole (školski kurikulum) i izradu otvorenog dijela obrazovnog programa u skladu sa potrebama lokalne sredine (do 20%).
- Uvažiti verifikovana neformalno stečena znanja u postupku sticanja nivoa obrazovanja.

- Predvidjeti da se kod svih obrazovnih programa dio praktičnog obrazovanja realizuje kod poslodavaca, u realnom radnom okruženju.

Zadaci

- Unapređivanje metodologije za izradu obrazovnih programa.
- Razvijanje koncepta uključivanja ključnih kompetencija u obrazovne programe.
- Razvijanje koncepta modularizacije i kreditnog vrednovanja obrazovnih programa.
- Izrada modularizovanih, na (ključnim i stručnim) kompetencijama baziranih, kreditno vrednovanih obrazovnih programa.
- Stručna podrška školama i nastavnicima za izradu školskog kurikulumu i otvorenog dijela kurikulumu.
- Stručna podrška školama u realizaciji obrazovnih programa.
- Izrada minimalnih standarda opreme za realizaciju pojedinih obrazovnih programa.
- Sistematično prikupljanje informacija o realizaciji obrazovnih programa u školama i evaluacija obrazovnih programa.
- Unapređivanje/revidiranje urađenih obrazovnih programa nakon evaluacije.
- Izrada udžbenika, priručnika i drugih nastavnih materijala za stručno-teorijske predmete i praktičnu nastavu.
- Podizanje kvaliteta vrednovanja znanja i vještina:
 - uvođenje u obrazovni proces novih načina provjeravanja i ocjenjivanja znanja učenika;
 - podizanje kvaliteta ispita na završetku obrazovanja, uz uvođenje eksternosti na završnom ispitu kod trogodišnjih škola.

2.4.5. Priznavanje neformalnog i informalnog učenja

Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama („Službeni list CG“ br. 80/08) otvorio je put za priznavanje neformalno stečenih znanja unutar formalnog obrazovanja i povezivanje sa njim i omogućio odraslim, bez formalnog obrazovanja, sa odgovarajućim znanjima, da ta znanja mogu da dokažu i steknu javno važeću ispravu o nacionalnoj stručnoj kvalifikaciji.

Odraslim koji imaju kvalifikaciju nivoa obrazovanja, ali ta kvalifikacija nije tražena na tržištu rada, sertifikiranje stručnih kvalifikacija omogućava sticanje kvalifikacije koja obezbjeđuje bolji položaj na tržištu rada. Sistem sertifikiranja stručnih kvalifikacija je generator kvalifikacija koje znače usavršavanje i specijalizaciju u određenom sektoru, koje proširuje osnovno stručno znanje pojedinca.

Sertifikiranje stručnih kvalifikacija omogućava licima sa nižim nivoom obrazovanja, nezaposlenim i licima koja su rano napustila obrazovanje da steknu osnovnu stručnu kvalifikaciju (kvalifikaciju za prvo zanimanje) ili da se prekvalifikuju ili dokvalifikuju.

Strateški ciljevi

- Promovirati koncept cjeloživotnog učenja, učiniti cjeloživotno učenje i mobilnost pojedinca mogućim i stvarnim.
- Razviti mehanizme za povezivanje formalnog obrazovanja sa neformalnim učenjem.

Zadaci

- Jačanje kapaciteta u institucijama koje će sprovesti Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama i stvaranje uslova za njegovu primjenu.
- Izrada modularizovanih i kreditno vrednovanih obrazovnih programa, koji će učenicima koji su rano napustili obrazovanje, djeci sa smetnjama u razvoju i odraslim omogućiti sticanje nacionalne stručne kvalifikacije, kao i nivoa obrazovanja postupno.
- Razvijanje novih metodičko-didaktičkih oblika učenja i upotreba novih tehnologija u nastavi i učenju.
- Jačanje postojećih službi za informisanje i savjetovanje kod organizatora obrazovanja, kao i njihovo kontinuirano osposobljavanje i usavršavanje.

2.5. Dostupnost obrazovanja

2.5.1. Upisna politika

Obrazloženje

Nakon završene obavezne osnovne škole učenici se opredjeljuju za upis u gimnazije ili u neku od stručnih škola.

Posmatrano prema područjima rada, različito je interesovanje učenika za pojedina područja rada, odnosno obrazovne profile. U trogodišnjim stručnim školama najveće interesovanje postoji za uslužna zanimanja, za određene profile u oblasti elektrotehnike, saobraćaja i administracije, a mnogo manje je interesovanje za oblasti šumarstva, mašinstva i obrade metala, tekstila, kožarstva i građevinarstva. Tendencija smanjenja broja učenika za navedena područja rada se povećava.

U četvorogodišnjim stručnim školama najveće interesovanje je za obrazovne profile u područjima rada medicina, ekonomija i turizam, kod kojih se svake godine za upis prijavljuje veći broj kandidata od broja raspoloživih mjesta. Veći broj prijavljenih kandidata od broja upisnih mjesta postoji i kod obrazovnih profila za područja rada elektrotehnika i saobraćaj. U ostalim područjima rada broj upisnih mjesta je znatno veći od broja prijavljenih kandidata.

Strateški cilj

- Upisna politika orijentisana prema potrebama tržišta rada i strateškim opredjeljenjima razvoja Crne Gore.

Zadaci

- Ostvarivanje saradnje između Ministarstva prosvjete i nauke i nadležnih ministarstava, Unije poslodavaca, lokalne smouprave, škole i Centra za stručno obrazovanje u cilju sagledavanja potreba za kadrovima i definisanja upisne politike u skladu sa potrebama tržišta rada i strateškim planovima lokalnog, regionalnog i državnog razvoja.
- Promocija stručnog obrazovanja.
- Definisanje i uvođenje bodovnog limita za upis učenika u obrazovne profile u četvorogodišnjem trajanju.
- Uspostavljanje od strane škola mehanizama praćenja učenika nakon završetka obrazovanja.

2.5.2. Mreža škola, opremljenost škola

Obrazloženje

Školsku mrežu za realizaciju srednjeg stručnog obrazovanja čine 26 stručnih i 11 mješovitih škola. Svake školske godine se učenicima ponudi oko 80 obrazovnih profila - 35 u trogodišnjem i oko 45 u četvorogodišnjem trajanju. U stručnim školama ima oko 21.000 učenika, što predstavlja 68% od ukupnog broja učenika u srednjim školama. Nastavu realizuje oko 2.000 nastavnika. Postojeća školska mreža omogućava prihvata svih učenika koji žele nastavu obrazovanje nakon završetka osnovne škole, ali još uvijek odabir obrazovnih profila nije usklađen sa potrebama tržišta rada i planovima razvoja opština ili regiona.

Strateški ciljevi

- Uspostaviti školsku mrežu orijentisanu prema tržištu rada u skladu sa teritorijalnom pripadnošću, strateškim pravcima razvoja opštine kojoj pripadaju, regionalnom razvoju i državnim interesima.
- Uspostaviti školsku mrežu koja materijalnim, kadrovskim i prostornim kapacitetima odgovara savremenoj nastavi i standardima definisanim obrazovnim programom u cilju stvaranja kompetentnog i konkurentnog kadra na tržištu rada.

Zadaci

- Usklađivanje školske mreže sa upisnom politikom.
- Izrada minimalnih standarda opreme za sve obrazovne profile.

- Poboljšanje opremljenosti škola: kabineta za stručno-teorijske predmete i radionica i laboratorija za praktičnu nastavu, kabineta za strane jezike, kompjuterskih učionica i dr.
- Izrada nastavnih sredstava na nivou škola.
- Otvaranje viših stručnih škola.

2.5.3. Profesionalna orijentacija

Obrazloženje

U obrazovnom sistemu Crne Gore usluge profesionalne orijentacije pružaju pedagozi ili psiholozi, ali bi se moglo reći da one do sada nijesu u većoj mjeri bile opredjeljujuće za izbor zanimanja učenika tokom nastavka školovanja. Za sada, u dovoljnoj mjeri ni poslodavci, a ni pojedinci ne mogu da steknu ukupnu sliku o ponudi učenja i razvoja radne snage. Značajniji iskorak u tom pravcu predstavlja, od skora uvedeno, pružanje usluga profesionalne orijentacije Centara za informisanje i profesionalno savjetovanje, odnosno CIPS-ova.

Jedan od osnovnih ciljeva CIPS-ova je formiranje odgovarajućeg mehanizma djelovanja na politiku profesionalne orijentacije, povećavanje mogućnosti za profesionalno osposobljavanje i motivisanje psihološko-pedagoških službi u školama i drugim ustanovama za rad u ovoj oblasti, povećanje svijesti o značaju profesionalne orijentacije kao i podsticanje profesionalnog vaspitanja kod mladih sa naglaskom na značaj pravilnog i pravovremenog informisanja.

Profesionalno savjetovanje pružaju psiholozi - savjetnici za profesionalnu orijentaciju. Njihova uloga je prvenstveno pomoć u radu sa korisnicima koji imaju želju i potrebu za dodatnim obrazovanjem, koji traže zaposlenje, koji se odlučuju za redovno školovanje, koji imaju problema oko profesionalnog izbora, radne i socijalne adaptacije. Profesionalni savjetnici imaju na izvjestan način ulogu vezanu za ublažavanje problema prilikom izbora daljeg školovanja i kod prelaska u svijet rada.

Strateški ciljevi

- Razviti i uspostaviti mehanizme profesionalne orijentacije, savjetovanja i informisanja.
- Formirati odgovarajuće mehanizme djelovanja na politiku profesionalne orijentacije.
- Povećati mogućnosti za profesionalno osposobljavanje i motivisanje psihološko-pedagoških službi u školama i drugim ustanovama za rad u oblasti profesionalne orijentacije, savjetovanja i informisanja.
- Povećati svijesti o značaju profesionalne orijentacije kao i podsticanje profesionalnog vaspitanja kod mladih sa naglaskom na značaj pravilnog i pravovremenog informisanja.

Zadaci

- Osposobljavanje pedagoško-psiholoških službi, nastavnika i rukovodećeg kadra u školama iz oblasti profesionalne orijentacije, savjetovanja i informisanja.
- Uvođenje anketiranja učenika završnih razreda osnovnih škola, u smislu izbora željenog obrazovnog profila i uspostavljanje elektronske obrade podataka u cilju blagovremenog informisanja učenika o mogućnostima upisa na željeni profil.
- Promovisati značaj profesionalne orijentacije, promovisati tražena zanimanja i uspješna preduzeća i poslodavce.
- Ostvariti saradnju pedagoško-psiholoških službi u školama i CIPS-ova.
- Obezbijediti razvoj mreže centara za profesionalno informisanje i savjetovanje.
- Omogućiti učenicima povezivanje sa preduzećima i preduzetnicima i upoznavanje sa zanimanjima.

2.5.4. Socijalna inkluzija

Obrazloženje

Ciljevi vaspitanja i obrazovanja učenika sa posebnim potrebama su - razviti sposobnost za puno učešće u društvu u mjeri njihovih očuvanih potencijala i postojećih vještina.

Trenutno stanje u srednjim stručnim školama kada je u pitanju inkluzivno obrazovanje nije na željenom nivou. Po podacima Ministarstva prosvjete i nauke iz školske 2006/2007. godine ukupan broj djece sa posebnim potrebama na nivou srednjeg obrazovanja u Crnoj Gori je bio 196 (109 djevojčica i 87 dječaka). Nema podataka koliki je procenat djece u stručnom obrazovanju.

Nastavnici koji rade u stručnom obrazovanju nijesu adekvatno pripremljeni za rad sa učenicima sa posebnim potrebama, a same škole, većinom, nijesu opremljene da na kvalitetan način prihvate ovu djecu kako bi ona na odgovarajući način sticala znanja i vještine predviđene obrazovnim programima. Osim toga, praksa pokazuje da su nastavnici u stručnim školama mnogo manje uključeni u inkluzivni proces, da nijesu upoznati sa principima inkluzivnog obrazovanja, kao i da postoje nejasnoće o tome koja je njihova uloga, pozicija i funkcija u cijelom ovom procesu.

Strateški ciljevi

- Uključiti što veći procenat djece sa posebnim potrebama u stručno obrazovanje i stvaranje adekvatnih uslova u školama za njihov kvalitetan rad i obuku iz kojih će proisteći znanje i vještine propisane određenim standardima znanja.

- Unaprijediti bazično obrazovanje nastavnika za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama.
- Promovisati srednje obrazovanje i usmjeriti više pažnje i aktivnosti ka stručnom obrazovanju koje može afirmirati ranjive grupe i pružiti im priliku za aktivno osposobljavanje za život i rad.
- Stvaranje uslova za primjenu Zakona o nacionalnim stručnim kvalifikacijama, koji će ranjivim grupama omogućiti sticanje stručne kvalifikacije.

Zadaci

- Izrada baze podataka za djecu sa posebnim potrebama.
- Osposobljavanje kadra za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama.
- Ispunjavanje standarda u pogledu arhitektonske prilagođenosti škola.
- Uspostavljanje saradnje među institucijama radi razmjene i protoka informacija između relevantnih ustanova (škola - zdravstvena ustanova - ustanova socijalne zaštite).
- Povezivanje sa posebnim ustanovama u smislu realizovanja tzv. "djelimične inkluzije".
- U okviru individualnog obrazovnog programa za pojedino dijete određivanje oblika vaspitno-obrazovnog rada za vaspitno-obrazovne oblasti, način izvođenja dodatne stručne pomoći, prilagođavanje u organizaciji, provjeri, ocjenjivanju znanja, postignuća i napredovanja.
- Stvaranje uslova za primjenu Zakona o nacionalnim stručnim kvalifikacijama, koji će ranjivim grupama omogućiti sticanje stručne kvalifikacije.

2.6. Kvalitet stručnog obrazovanja

2.6.1. Osiguranje kvaliteta u stručnom obrazovanju

Obrazloženje

Osiguranje kvaliteta podržava Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju, Zakon o stručnom obrazovanju, Pravilnik o utvrđivanju kvaliteta u ustanovama vaspitanja i obrazovanja, Pravilnik o stručnoj spremi nastavnika u stručnim školama i drugi propisi.

Zajednički timovi Centa za stručno obrazovanje i Zavoda za školstvo utvrđuju kvalitet obrazovno-vaspitnog rada u stručnim školama. Područja utvrđivanja kvaliteta u procesu evaluacije i samoevaluacije škole su: postignuća znanja i vještina prema obrazovnim standardima, kvalitet planiranja nastavnih i vannastavnih sadržaja u školi, kvalitet nastave, etos zajednice, upravljanje, rukovođenje i obezbjeđivanje kadrovskih, materijalno-tehničkih i bezbjednosnih uslova za rad, podrška koju ustanova pruža učenicima, saradnja škole sa roditeljima, ustanovama i lokalnom zajednicom.

U cilju što efikasnije organizacije i realizacije samoevaluacije svaka škola formirala je Grupu za kvalitet. Grupu čine: direktor ustanove, koordinator grupe, informatičar, predstavnik pedagoško-psihološke službe i prijatelj - kritičar. Grupa za kvalitet radi akcioni plan, koji je uključen u godišnji plan rada škole.

Postoje utvrđene procedure za licenciranje organizatora obrazovanja. Pravilnikom o licenciranju ustanova iz oblasti obrazovanja definisani su uslovi koje moraju ispunjavati organizatori obrazovanja da bi dobili licencu za rad.

Strateški cilj

- Uspostavljanje sistema osiguranja kvaliteta u stručnom obrazovanju na nacionalnom nivou i nivou škola.

Zadaci

- Razviti metodološki okvir koji podržava uspostavljanje i implementaciju sistema osiguranje kvaliteta na nacionalnom nivou i nivou škola.
- Razviti nacionalne indikatore za mjerenje kvaliteta obrazovanja.
- Redovno vrednovati rad obrazovnih ustanova od strane nadležnih institucija i definisati mehanizme i procedure za poboljšanje procesa rada, u skladu sa rezultatima vrednovanja.
- Unapređivati postupke i mjerila samoevaluacije obrazovnih ustanova i njihovo sprovođenje.
- Utvrditi metodologiju za evaluaciju obrazovanih programa; izraditi instrumentarij za evaluaciju obrazovnih programa, sprovođenje evaluacije i analize, kao i preporuke školama, nadležnim organima i tijelima.
- Razvijati stručne podloge za unapređivanje i podizanje kvaliteta vrednovanja znanja učenika i kvaliteta procesa nastave.
- Izraditi smjernice za određivanje minimalnih standarda znanja, koji uključuju u sebe ključne kompetencije (za sve tematske cjeline predmetnih programa).
- Razviti stručne podloge za podizanje kvaliteta praktičnog obrazovanja.

2.6.2. Proces nastave i učenja

Obrazloženje

Knjiga promjena postavila je temelj za razvojni model obrazovnog procesa i uvođenje nastavno-ciljnog planiranja obrazovanja, kod koga je naglasak sa sadržaja nastave pomjeren na ciljeve i ishode obrazovanja, sa ciljem da se učenicima omogući da izgrade sistem trajnih i primjenjivih znanja.

U vremenu koje dolazi unutar same škole će se graditi potpuno novo radno okruženje, obogaćeno drugačijim vremenskim rasporedom, nastavom drugačijom od klasične nastave u kojoj je preovlađujući oblik rada bio predavanje - ispitivanje

- ocjenjivanje, sa mnogo više vanškolskog rada, samostalnog učenja, istraživačkog rada i saradnjom u toku procesa nastave i učenja. Učenici sami dobijaju mnoštvo informacija iz različitih izvora, često neuređenih i nesistematizovanih. Uvođenje informacione tehnologije u školu iz osnova mijenja klasičan pristup nastavi i učenju. Sve to pred nastavnika stavlja drugačije, složenije zadatke. Nastavnik postaje neko ko usmjerava, savjetuje, motiviše i socijalizuje, podstiče učenike da istražuju, stiču nova znanja i strukturiraju ih, uči učenike kako da uče. To znanje koje učenici stiču daje novi kvalitet, neophodan za razvoj cjeloživotnog učenja. Aktivnosti učenika u procesu sticanja znanja, vještina i kompetencija treba da budu u prvom planu i čitav proces nastave i učenja treba da je podređen tome.

Strateški cilj

- Stvoriti uslove da u nastavnoj praksi dominiraju aktivnosti učenika (kao što su rješavanje problema, projektni rad, istraživački rad i dr.) u izgradnji sistema znanja radi stvaranja uslova za poboljšanje kvaliteta znanja, njegove trajnosti i primjenjivosti.

Zadaci

- Organizovanje obrazovnog procesa kroz principe interaktivne nastave u kojoj preovladava kreativno učenje, kritičko promišljanje, rješavanje problema i razvoj socijalnih vještina, uz primjenu savremene obrazovne tehnologije.
- Uvođenje različitih oblika i metoda rada radi povećanje aktivne uloge učenika.
- Uvođenje kontinuiranog i razvojno-analičkog sagledavanja napredovanja učenika.
- Korišćenje udžbenika, priručnika i drugih nastavnih pomagala za nastavnike i učenike, koji zadovoljavaju kriterijume kvaliteta u sadržinskom i didaktičkom smislu.
- Osavremenjivanje sistema inicijalnog obrazovanja nastavnika, stvaranje uslova za njihovo stalno metodičko-didaktičko i stručno usavršavanje.

2.7. Nastavnici i uprava škola

Obrazloženje

Razvoj ljudskih resursa u sistemu obrazovanja resorno Ministarstvo i Vlada Crne Gore su postavili na važno mjesto prioritarnih ciljeva u svim, do sada usvojenim, strateškim dokumentima, koji predstavljaju osnov za sveukupnu reformu obrazovanja: Knjiga promjena, Strateški planovi reforme obrazovanja, Strategija obrazovanja odraslih za period 2005-2015. godina.

Razvoj ljudskih resursa je najbolja garancija da se na najefektivniji način odgovori stalnim promjenama u društvu. Pošto ova Strategija podrazumijeva i predlaže promjene u mnogim segmentima stručnog obrazovanja, moglo bi se sa sigurnošću

reći, da će uspješnost njene implementacije, prije svega, zavisiti od kvaliteta ljudskih resursa u sistemu stručnog obrazovanja. Iskustvo pokazuje da su sve reforme više ili manje uspješno sprovedene zavisno od kvaliteta rada, znanja i kompetencija ključnih subjekata njihovog sprovođenja.

Centar za stručno obrazovanje, u skladu sa zakonom predviđenim nadležnostima, realizuje osposobljavanje i usavršavanje nastavnika i direktora stručnih škola.

Osposobljavanje i usavršavanje nastavnika u stručnom obrazovanju izvodi se u dva pravca:

1. Osposobljavanje nastavnika za unapređivanje pedagoških znanja i korišćenja savremenih metoda za prenošenje znanja.
2. Osposobljavanje nastavnika za unapređivanje didaktičko-metodičkih znanja iz stručno-teorijskih predmeta.

Osposobljavanje i usavršavanje direktora se izvodi kroz pohađanje sedam obaveznih modula i izradom završnog rada na izabranu temu. Ovu obuku je prošlo 20 direktora stručnih škola.

Strateški cilj

- Uspostavljanje kvalitetnog sistema usavršavanja nastavnika radi proširivanja i produblivanja opštih, stručnih, pedagoških (didaktičko- metodičkih) i opšteobrazovnih znanja.

Zadaci

- Promovisanje značaja stalnog stručnog usavršavanja na primjerima dobre prakse.
- Osposobljavanje rukovodne strukture u školama za nove načine rada i organizacije u školama.
- Izrada strateškog plana stručnog usavršavanja nastavnika stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih.
- Priprema novih programa - modula stručnog usavršavanja nastavnika.
- Osposobljavanje trenera za izradu modula za osposobljavanje nastavnika.
- Osposobljavanje trenera za realizaciju novih modula za osposobljavanje nastavnika.
- Osposobljavanje instruktora praktičnog obrazovanja kod poslodavaca u smislu andragoško-pedagoških znanja i korišćenja savremenih metoda za prenošenja znanja mladim i odraslima.
- Izrada baze podataka o stručnom usavršavanju nastavnika i drugog kadra koji radi u stručnom obrazovanju i obrazovanju odraslih.
- Obezbjedivanje uslova za osposobljavanje nastavnika u cilju promovisanja u unaprijeđena zvanja u skladu sa odgovarajućim propisima.

- Realizacija različitih oblika stručnog usavršavanja za nastavnike i drugi kadar, direktora i stručnih saradnika koji se povremeno angažuju u procesu stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih.

2.8. Finansiranje stručnog obrazovanja

Obrazloženje

Od početka reforme sistema obrazovanja težnja Ministarstva prosvjete i nauke bila je da se finansiranje obrazovanja decentralizuje i dio odgovornosti za finansiranje prenese na nivo opština. Za to se još uvijek nijesu stekli uslovi i ukupno finansiranje sistema obrazovanja i dalje se odvija sa centralnog nivoa, tako što Ministarstvo prosvjete i nauke pokriva sve troškove u vezi sa obrazovanjem, uključujući plate zaposlenih, tekuće troškove, rashode za energiju, investiciono održavanje, kapitalne izdatke i slično.

Pored ovih izdvajanja, posebna sredstava Vlada izdvaja za obrazovni sistem kroz Kapitalni budžet, u okviru kojega se značajan iznos sredstava izdvaja za unapređivanje školske infrastrukture.

Počev od fiskalne 2005. godine Ministarstvo prosvjete i nauke primjenjuje programski budžet koji se sastoji od 10 programa, među kojim je i program za srednje obrazovanje.

U oblasti finansiranja obrazovanja potrebno je, radi postizanja finansiranja po učeniku, veće autonomije škole, razvojne orijentacije škole, preuzimanje odgovornosti na svim nivoima, pokretanje unutrašnje motivacije škole i povećavanje partnerstva među subjektima koji utiču na rad škole:

- Eliminirati neefikasnosti u obrazovnom sistemu i sredstva iz ostvarene uštede usmjeriti u reformu obrazovanja.
- Uvesti nove metode obračuna potrebnih finansijskih sredstava za sve nivoe obrazovanja.
- Utvrditi načine za obezbjeđivanje većeg učešća nebudžetskih sredstava u obrazovanju i stvoriti uslove za budžetsko finansiranje po učeniku.

Strateški cilj

Postizanje koncezusa na državnom nivou i izrada modela finansiranja po učeniku urađenog u skladu sa pozitivnim zakonskim propisima.

Zadaci

- Pokretanje dijaloga između obrazovnih institucija, lokalne zajednice, socijalnih partnera i države o načinu finansiranja stručnog obrazovanja.
- Izrada modela finansiranja po učeniku na osnovu kojeg bi se radio Budžet Ministarstva prosvjete i nauke.

- Preuzimanje odgovornosti školskog menadžmenta za razvoj obrazovne institucije i podsticanje motivisanosti škola da dođu do sopstvenih sredstava.

2. 9. Međunarodna saradnja

Saradnja između obrazovnih institucija i odgovarajućih međunarodnih partnera uspostavljena je na svim nivoima, kako evropskom tako i po osnovu bilateralnih sporazuma sa zemljama koje su bile zainteresovane da daju doprinos u uspostavljanju kvalitetnog sistema stručnog obrazovanja u Crnoj Gori. Obim i raznovrsnost međunarodne saradnje, koja je od izuzetnog značaja za obrazovne institucije u Crnoj Gori, su rezultat sistematične podrške te aktivnosti na nacionalnom nivou. Međunarodna saradnja je postala sastavni dio planova rada obrazovnih institucija i to na sadržinskom, organizacionom, finansijskom nivou, kao i na nivou razvoja ljudskih resursa u institucijama.

Strateški ciljevi

- Podsticati na nacionalnoj ravni međunarodnu saradnju i povezivanje institucija obrazovanja sa relevantnim međunarodnim institucijama.
- Obezbijediti kompetitivnost znanja koje stiču učenici u Crnoj Gori sa potrebama evropskog tržišta rada.
- Uvoditi multikulturalnost kao i promociju crnogorskog znanja i kulture.

Zadaci

- Koordinacija aktivnosti na nacionalnom nivou aktivnosti.
- Unapređivanje saradnje i povezivanja institucija i tijela koje se bave stručnim obrazovanjem sa odgovarajućim institucijama i tijelima zemalja Evrope.
- Upoređivanje postignuća učenika na međunarodnoj ravni.
- Razmjena iskustava i primjera dobre prakse.
- Provjera kvaliteta i verifikacija postignutog nivoa obrazovanja.
- Povezivanje škola, razmjena učenika i nastavnika i zajedničko učešće u međunarodnim projektima.
- Uvođenje evropske dimenzije obrazovanja, osposobljavanja i zapošljavanja.

3. SPROVOĐENJE STRATEGIJE RAZVOJA STRUČNOG OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI

Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori (2010-2014) sadrži stručno utemeljene ciljeve i zadatke, potrebne za unapređivanje, osavremenjavanje i poboljšanje kvaliteta stručnog obrazovanja u Crnoj Gori.

Mjere i aktivnosti, potrebne za ostvarivanje ciljeva i zadataka, određene u okviru prioritarnih oblasti unapređivanja stručnog obrazovanja u Strategiji razvoja stručnog obrazovanja, biće definisane u akcionim planovima. Pored

konkretizovanja aktivnosti, u akcionim planovima biće određeni nosioci aktivnosti za svaku od njih, rokovi za njihovu realizaciju i način finansiranja.

Izrada Akcionog plana za sprovođenje Strategije razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori (2010-2014) treba da počne odmah nakon usvajanja Strategije od strane Vlade Crne Gore.

4. ANEKS

Nadležnosti organa, institucija i tijela u stručnom obrazovanju

Ministarstvo prosvjete i nauke obavlja poslove koji se odnose na utvrđivanje državne politike u obrazovanju, postavljanje okvira obrazovnog sistema, finansiranje obrazovanja, sprovođenje državne politike u obrazovanju u koordinaciji sa drugim institucijama, osnivanje i upravljanje državnim obrazovnim ustanovama, pripremanje zakonske regulative u domenu obrazovanja i nauke, sprovođenje propisa, međunarodnu saradnju u oblasti obrazovanja, podršku i koordinaciju djelatnosti obrazovnih institucija koje su odgovorne za istraživanje, razvoj, savjetodavni rad i druge poslove.

Inspekcijski nadzor nad radom ustanova vrši nadležna prosvjetna inspekcija.

Centar za stručno obrazovanje obavlja savjetodavne, istraživačke i stručne poslove iz oblasti stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih: stručne poslove praćenja, analize i razvoja obrazovnog sistema; u saradnji sa ustanovom, radi na unapređivanju obrazovno-vaspitnog rada; priprema stručne zadatke o pitanjima o kojima odlučuju nadležni savjet i Ministarstvo prosvjete i nauke; obavlja stručne poslove u pripremi: obrazovnih programa, kataloga i standarda znanja, standarda zanimanja, normativa i standarda nastavnih sredstava i opreme; obavlja istraživanja i prati eksperimente; savjetodavni rad u ustanovama u oblasti stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih i institucijama povezanim sa vaspitanjem i obrazovanjem; priprema obrazovno-vaspitne i pedagoško-metodske standarde udžbenika i priručnika za stručne predmete u stručnom obrazovanju; priprema profesionalne standarde za nastavno i vaspitno osoblje; organizuje stručno usavršavanje nastavnika i obuku direktora.

Eksternu provjeru postignutog standarda znanja i vještina učenika, odnosno polaznika obavlja Ispitni centar: priprema zadatke, organizuje i izvodi ispite, u skladu sa zakonom; osposobljava ustanove za pripremu izvođenja eksternih ispita; savjetuje i pruža usluge za eksternu provjeru znanja; istražuje i razvija eksternu provjeru znanja učenika i polaznika; vrši međunarodnu uporedivost kvaliteta obrazovnog sistema; obavlja i druge poslove, u skladu sa zakonom i aktom o osnivanju.

Savjet za stručno obrazovanje, kao stručno tijelo donosi: predmetne programe i ispitne kataloge za praktični, stručni, završni, majstorski, diplomski ispit i druge ispite koji se polažu u oblasti stručnog obrazovanja; utvrđuje obrazovne programe za stručno obrazovanje; obrazovne programe za stručno obrazovanje djece i omladine sa posebnim potrebama; predlaže: opšti dio obrazovnog programa za stručno obrazovanje i za stručno obrazovanje djece i omladine sa posebnim potrebama; standarde zanimanja; kataloge standarda znanja i kompetencija i drugo. Standarde zanimanja proglašava Ministarstvo rada i socijalnog staranja.

Ustanovom upravlja školski odbor koji, pored ostalog, usvaja program razvoja; usvaja godišnji plan rada i izvještaj o njegovoj realizaciji; razmatra programe i rezultate vannastavnih aktivnosti; donosi statut, akt o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta i druga opšta akta; donosi godišnji finansijski plan; usvaja periodični i godišnji račun; rješava, kao drugostepeni organ, o pravima zaposlenih, učenika, odnosno korisnika usluga, u skladu sa zakonom.

Javnom ustanovom iz oblasti obrazovanja rukovodi direktor, koji je i pedagoški rukovodilac. Direktor planira, organizuje i rukovodi radom ustanove.

U ustanovi se obrazuju stručni organi: nastavničko vijeće, odjeljenjsko vijeće, stručni aktiv nastavnika, odjeljenjski starješina i drugi organi predviđeni statutom ustanove. Nadležnost i način rada stručnih organa uređuju se statutom ustanove.

Radi organizovanog ostvarivanja interesa roditelja, u ustanovi se obrazuje savjet roditelja. Učenici svih odjeljenja škole obrazuju zajednicu učenika. Nadležnosti i način rada zajednice učenika utvrđuju se statutom škole.

Sve navedene nadležnosti institucija, tijela i organa date su u Opštim zakonom o vaspitanju i obrazovanju.

Strategiju razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori (2010-2014) uradila je Radna grupa:

- Marko Jokić, Ministarstvo prosvjete i nauke, predsjednik;
- Zora Bogičević, Ministarstvo prosvjete i nauke, koordinator;
- Duško Rajković, Centar za stručno obrazovanje;
- Dušan Bošković, Centar za stručno obrazovanje;
- Vladimir Radovanić, Ministarstvo rada i socijalnog staranja;
- Nada Radovanić, Zavod za zapošljavanje Crne Gore;
- Mladen Perazić, Privredna komora Crne Gore;
- Branka Martinović, Savez sindikata Crne Gore;

Konsultanti: Mihael Vihert i Melani Hope, Savezni institut Njemačke za stručno obrazovanje.